

ДУДА як атрыбут сакралізацыі і дыянісііства

Алесь СУРБА, майстар, дудар, аспірант кафедры беларускай і сусветнай мастацкай культуры БДУКІМ

На сённяшні дзень дударская традыцыя Беларусі заслугоўвае большай увагі, чым гэта здаецца на першы погляд. Неабходнасць яе дасканальнага вывучэння і пераасэнсавання, з сучасных навуковых і аматарскіх пазіцый, прыводзіць даследчыка да пастаноўкі ўсё большай колькасці пытанняў, звязаных з узнікненнем

і матывацый, бытаваннем і ўспрыманням, а таксама са знікненнем і прычынамі вяртання дударскага феномену.

А ці можна на самай справе сцвярджаць пра феномен "дударскай традыцыі"? Для гэтага трэба спачатку разгледзець само паняцце "традыцыя". Традыцыя - гэта ўніверсальная форма захавання жыцця сацыяльнай арганізацыі, культуры,

духоўных сіл чалавека. Інакш кажучы, традыцыя - форма духоўнага быцця. Мабыць, дударская традыцыя і ёсць культурны і сінкрэтычны феномен, які ўключае міфалогію, фальклор, звычай, а таксама непасрэдна форму і канструкцыю самой дуды. Такім чынам, можна казаць пра наяўнасць дзвюх асноўных складаючых "дударскай традыцыі": **форма і змест**. Пад формай трэба разумець тыпалогію, канструкцыю і дэкор, а пад зместам - шырокае кола напрамкаў, звязаных з дудой, ад гісторыі да міфалогіі і рытуалу.

Бадай кожны чалавек, які больш-менш знаёмы з дудамі свету і ў прыватнасці з беларускай дудой, напэўна задаваўся пытаннем: што прывяло да знікнення гэтага інструмента на пачатку XX ст.? Тут ужо існуе шмат версій. Яшчэ М. Я. Нікіфароўскі тлумачыў знікненне дуды з "распушчанасцю моладзі", а як следства - укараненнем у культуру гармонікаў і кларнетаў.

Мы зірнём на гэтае пытанне з іншага боку. Паспрабуем адсачыць пэўныя тэндэнцыі, якія маглі паспрыяць развіццю і забыццю дударскай культуры і традыцыі. Таму, каб наблізіцца да іх разумення, неабходна зазірнуць у мінулае не толькі Беларусі і Еўропы, але нават і Антычнасці.

Для таго каб уявіць эвалюцыю дударскай традыцыі, неабходна звярнуцца не толькі да гісторыі, якая з'яўляецца толькі "цэнём, які мы бачым на сцяне пячоры,

Здымак А. Белавусава

а сапраўдныя рэчы застаюцца непазнанымі", як казаў Платон, але і да псіхааналізу, філасофіі і мастацтвазнаўства.

Адной з універсальных мадэляў гістарычных тэндэнцый, якую мы скарыстаем, будзе **сакральнасць і секулярнасць**.

Сакралізацыя (ад лат. *sacrum* - святое, супрацьпастаўленне мірскаму, матэрыяльнаму) - надзяленне прадметаў, аб'ектаў, працэсаў і інш. святым сэнсам, звязаным з асаблівай праявай Боскай волі. **Секулярызацыя** - адваротны працэс; працэс разумення рэлігійнасці як спецыфічнай сістэмы палітыкі, якая будзеца на прынцыпах дэмакратыі.

Першымі ярскімі прыкладамі такога падзялення

з'яўляюцца, па меркаванню прафесара Т. Ф. Зялінскага, гісторыя Антычнасці і, у прыватнасці, гісторыя антычных рэлігій. Ён заўважае, што філасофская і сацыяльная думка, а таксама мастацтва мяняюць свае кірункі ў залежнасці ад часу, што наводзіць на думку аб глабальных архетыпічных пачатках у грамадстве. Сапраўды, на працягу Антычнасці адбываліся важныя змены то ў бок секулярнасці (гамераўскі перыяд), то ў бок сакральнасці (з'яўленне хрысціянства і неаплатанізму), а таксама з'яўленне самага містычнага сакральнага культу Дыяніса. Па меркаванню А. Меня, гэтая рэлігія досыць хутка заняла свае пазіцыі ў грэчаскім грамадстве. Дзяўчаты амаль без вопраткі збіраліся па начах, палілі вогнішчы, танцавалі

пад гукі аўласаў (язычковы музычны інструмент, які мог быць умантаваным у мех і ўтвараў дуду), цімпанаў (барабанаў) і кімвалаў (талеркаў). Цікава, што ролю выканаўцы на аўласе адыгрываў мужчына, які ўвасабляў самога Дыяніса. З цягам часу з такіх "містэрый" паўсталі дыфірамбы (Дыянісу), а потым і тэатр у сучасным яго разуменні. Усё гэта прывяло да з'яўлення цэлага комплексу атрыбутаў, звязаных з культам Дыяніса: віно, экстаз, моц прыроды, інтуіцыя, падсвядомасць, ілюзія, транс і інш. Варта адзначыць, што гэты сакральны кірунак рэлігіі акцэнтаваў сваю ўвагу на духавых інструментах. Насуперак рэлігіі Дыяніса, рэлігія Апалона культывавала струнную кіфару, альбо ліру. Паспрабуем

разабрацца ў матывах, якія прывялі да такога жорсткага падзелу.

Ф. Ніцшэ ўвёў такія паняцці, як **дыянісііскі** і **апаланічны** пачатак. Апалон - сын Зеўса, носьбіт ягонага тварэння, утварае сонечны пачатак: "Апалон - бог усёй моцы, творачы вобразамі, ёсць, у той жа час, і бог, які кажа ісціну, прарочыць будучыню". Такім чынам, апаланічны пачатак увасабляе пластычнасць, сузіральнасць, прыгажосць і інш. Дыяніс, насупраць, - пачатак зямнога, бог урадлівасці, гаспадар расліннасці, земляробства, вінаграднай лазы і вінаробаў, стыхійнай моцы зямлі, бог весялосці, радасці і буйства. Дыянісііскі пачатак увасабляе эмоцыю, непластычнасць, стыхію і экстаз. Па меркаванню К. Керэн'і "дыянісііская ахвярная цырымонія з яе складанай строгай унутранай логікай з'яўляецца асноваствораным фактам грэчаскай рэлігійнай гісторыі". Становіцца відавочна, што ў эпоху секулярызацыі дамінуе архетып Апалона, а ў эпоху сакралізацыі - архетып Дыяніса.

Трэба заўважыць, што хоць нам гістарычна вядома пра выкарыстанне духавых інструментаў у дыянісііскіх культах, але асноўны націск варта зрабіць на міфалогіі. Па меркаванню В. Іванова, дыянісііства ўвасабляецца ў некалькіх міфалагічных персанажах: Дыяніс, Пан, саціры, менады. Адным з першых сімвалаў дыянісііства стаў Пан, казлападобны сацір, які граў на флейце-сірынзе.

Але як жа звязана дуда з дыянісііскім культам? На падставе вывучэння міфалогіі мы сцвярджаем, што ўзнікненне дудаў і духавых інструментаў звязана з архетыпам

Дыяніса, альбо эпохай сакралізацыі. Сапраўды, флейта Пана, папалчніка Дыяніса, з'яўляецца ў міфах адначасова з міграцыйй культу Дыяніса з усходу ў Грэцыю, дзе ўжо прысутнічалі праддыянісііскія культы. На сённяшні момант невядома, што дакладна зрабіў Пан з трыснягу (сірынгу альбо аўлас), але ўсё роўна мы можам лічыць гэты факт за ўзнікненне прататыпа дуды ў Заходняй цывілізацыі.

Увесь абшар Еўропы захаваў рэшткі ад былога грэчаскага сакральнага дыянісііскага культу ў розных выглядз: сярэднявечнае паляванне на вядзьмарак, містычныя плыні хрысціянства, а таксама дударская культура. Нездарма ў часы ранняга хрысціянства былі забаронены духавыя інструменты (у тым ліку і дуды) як атрыбуты д'ябла. Важным фактарам тут можна лічыць факт грання імператара Нерона на дудзе (па сведчаннях Гая Светонія Транквіла), які меў д'ябальскую рэпутацыю ў хрысціянскім свеце. Дарэчы, адбывалася гэта на фоне набіраючай моцы секулярызацыі Рымскай імперыі. Потым у часы высокага і позняга сярэднявечча дуды і дудары з'яўляюцца ў свецкай і духоўнай іканаграфіі, але часцей у выглядзе быка, казла, свінні альбо сабакі. Нездарма вялікі містык І. Босх маляваў дуды ў пекле альбо атаясамліваў іх з полавай распустай.

Эпоха Рэнесанса прынесла пэўныя змены: пачала нараджацца навука, з'яўляецца свецкая філасофія, мастацтва. Эпоха вяртаецца да былой секулярнасці. З'яўляюцца мастакі (А. Дзюрэр, П. Брэйгель і інш.), якія з радасцю малююць дудароў дуды, а таксама выкарыстоўваюць міфічныя вобразы.

Беларуская іканаграфія перыяду Рэнесанса і Новага часу дэманструе наяўнасць такіх жа самых тэндэнцый. Але вось што цікава, усе формы інструментаў нагадваюць агульнаеўрапейскую дуду з адсутнасцю сакральнага дэкору. Данія, сабраныя даследчыкам Зм. Сасноўскім, пераканаўча даказваюць, што дуда на Беларусі перажывала некалькі стадыяў, як і па ўсёй Еўропе. Напрошваецца цікавая думка: а што калі дуды таксама падзяліліся ў эпоху сярэднявечча на сакральныя і секулярныя? Можа, таму мы маем столькі супрацьпастаўленых фактаў адносна эвалюцыі беларускай дуды?

Беларуская іканаграфія дудаў захавала яшчэ некалькі тыпаў якія больш вядомы нам па XIX ст. Першае, што кідаецца ў вочы, - гэта канфлікт духавой формы (дуды) са струннай (скрыпкай). Хутчэй за ўсё гэтыя два пачаткі (струнны і духавы) служаць розным мэтам, у прыватнасці архетыпам Апалона і Дыяніса. Дадзенае супрацьпастаўленне яскрава апісана ў працы М. Я. Нікіфароўскага "Дудар і музыка", аўтар мае на ўвазе дудара і скрыпака, але свядома выкарыстоўвае тэрмін "музыка", відавочна, ад кораня "муза" (спадарожніца Апалона). Такім чынам, характар супрацьпастаўлення пластычнага (секулярнага) і экзатычнага (сакральнага) меў на Беларусі яскрава выражаны характар.

Дык што ж яшчэ звязвае беларускую дуду з Дыянісам? Напэўна, татэм казы, які сустракаецца на дудах па ўсёй Усходняй Еўропе. Гэта можа быць выява як у натуральным выглядзе, так і ў выглядзе драўлянай галавы казы замест перахаднікастока на жалейцы. Таксама ў

гэтым адлюстраванні могуць знаходзіцца рудзіментныя рожкі, вырабленыя з дрэва, альбо сапраўдныя, устаўленыя ў перахаднік, і г. д. Беларуская дуда таксама мае такія атрыбуты. Арнамент "ліцца" ражка жалейкі ў дуды з'яўляецца таму пацвярджэннем. Ён уяўляе сабой стылізаваную галаву казы, дапрацаваную тэхналагічнымі патрабаваннямі замкнёнасці ліній.

Беларуская сакральная дуда не стала выключэннем і арганічна ўпісваецца ў традыцыю Усходняй Еўропы, але мае і свае нацыянальныя асаблівасці, аб чым сведчаць агульныя міфы пра казу, якая перараджаецца з адной постаці ў другую. Напрыклад, адна з беларускіх баек пра тое, як мужыкі, ідучы па лесе, сустрэлі чорта, які граюў на балодзе на дудзе і "роў" нечалавечым голасам. Аналогія з дыянісізмам відавочная: Селен-Пан-Дыяніс-Чорт, флейта Пана-аўлас-дуда, лес-балота. Сам дэкор беларускай дуды носіць сінкрэтычны характар і ўвасабляе некалькі функцый. Тэхналагічная функцыя яго зразумела сучаснаму даследчыку, а дэкаратыўная з'яўляецца ўжо эстэтычным пачаткам і носіць агульначалавечы характар імкнення да прыгожага. Сакральная ж функцыя застаецца пакуль нераскрытай, і яе глыбінны семантычны сэнс застаецца адкрытым пытаннем.

Стадыі знікнення сакральнай (дыянісійскай) традыцыі дударства пачаўся ў XIX ст. і пераканаўча фіксуе замену дуды скрыпкамі, гармонікамі, кларнетаў і г. д. Ужо вядома нам М. Я. Нікіфароўскі заўважае, што моладзь замест народных пачалі прывабліваць фабрычныя інструменты. Землі Беларусі на той час уваходзілі ў склад

Расійскай імперыі, якая тады набірала моц на міжнароднай арэне. Як і Рымская імперыя ў часы найбольшай магутнасці і моцы, яна знаходзілася на стадыі секулярызацыі (у тым ліку і царквы). Тут трэба прыгадаць і еўрапейскія тэндэнцыі: навукова-тэхнічную рэвалюцыю, рост пазітывісцкай навукі, дамінаванне рацыяналізму. У такіх умовах сакральныя матывы размываюцца і "ад былога зместу застаецца толькі форма". Так адбылося і з дудой. Дударская музыка пачала выкарыстоўвацца больш для "танцаў", пераняўся "скрыпічны рэпертуар": полькі, кадрылі і інш. У такіх умовах канкурэнцыя сакральнага зместу дуды з "секулярнымі інструментамі" (скрыпкі, гармонікі), якія насілі свежы забаўляльны характар і мелі больш тэхнічных магчымасцяў была проста немагчымай. Неаднаразова ўпамінаюцца дудары "нелюдзімыя", якія жылі "самі па сабе", відаць, не знаходзячы таго самага "сакральнага прымянення". Савецкі час зрабіў сваё: за асноўны нацыянальны інструмент Беларусы былі ўзяты цымбалы. Струнны секулярны інструмент апаланічнага пачатку (цымбалы) падаўляў натхненне, эмоцыю і экстаз, ён падпарадкоўваў усіх адной мэце - вертыкалі ўлады. Дуды і дударская культура зніклі.

Але пачынаючы з 70-х гг. XX ст. па ўсім свеце актывізавалася цікавасць да дудаў. Беларусь не стала выключэннем. З'явіліся навукоўцы, майстры, аматары. Прычыны гэтага феномену хутчэй за ўсё ляжаць на ўзроўні архетыпаў Апалона ды Дыяніса. Матывацыяй для аднаўлення гэтага інструмента стала "містычнасць", а можа нават і "містэрычнасць". Такая фармулёўка з'яўляецца

- Традыцыйны (сакральны) арнамент "ліцца" ражка беларускай дуды

своеасаблівай антытэзай да крызісу пазітывісцкай навукі, рацыяналізму, якая прыводзіць да новага вітка сакралізацыі.

Такім чынам, трэба адзначыць, што працэсы асэнсавання і вывучэння феномена сакральнай і секулярнай традыцыйнай культуры дудыносяць прынцыпова важны характар. Разуменне гэтага "коду" з'яўляецца важнай часткай ідэнтыфікацыі беларускай культуры як унутры, так і па-за яе межамі. Сам факт "паўтору", звароту да каранёў прыводзіць да думкі Ф. Ніцшэ аб "вечным вяртанні" існага. Магчыма, "сакральнае кола" будзе "круціцца", пакуль мы не зразумеем глыбінны сэнс. Але зразумець дударскую традыцыю можна толькі непасрэдна яе перажываючы. Экстаз дударскага "дурману", лёгкі хмель, эратычны пачатак - усё гэта частка адной містычнай плыні сакралізацыі. Толькі калі мы зразумеем гэта, адбудзецца падзея, якую мы падсвядома жадаем: з'яўленне сапраўднага сакральнага дударскага зместу (як надбудова над формай), альбо, кажучы міфалагічнай мовай, - нараджэнне ці перараджэнне пакутуючага бога Дыяніса.

“Дуда справядліва магла б стаць сімвалам нашай краіны, накіштам дуды (bagpipe) у Шатландыі, так шырока вядомая і такая блізкая яна была кожнаму чалавеку, незалежна ад належнасці да пэўнага стану.”

Тодар Кашкурэвіч

